

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

УДК 261.7

М.Г. Кохановська

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

РЕЛІГІЯ І СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ У ВЧЕННІ ІВАНА ПАВЛА II

Зростання уваги сучасної людини до релігії та інтенсифікація церковно-державних відносин часто супроводжуються розумінням релігії, невідповідним її сутності, що робить релігію знаряддям політичної влади та задоволення суб'єктивних інтересів. Аналіз моделей церковно-державних відносин та місця релігії у житті людини у філософсько-богословській спадщині папи Івана Павла II має на меті виявити його бачення основних тенденцій прийняття релігії суспільством та обґрунтування її важливості для людства.

Як чинник формування свідомості, релігійні цінності є важливим аспектом впливу на розвиток суспільних відносин. Роль релігійного фактора у формуванні суспільних процесів набуває все більшого значення. У світі інтенсивнішими стають взаємовідносини держави та релігії, у більшості країн проголошується свобода совісті. Законодавче закріплення моделей церковно-державних відносин дозволяє скерувати суспільні трансформації в обраному напрямку. Однак задля виявлення місця релігії у сучасному суспільстві, можливості реалізації релігійних прав та свобод людини, створення умов для її цілісного розвитку необхідний аналіз сутності релігії, що розкриває зв'язок людини із Богом, значення релігійних норм у її житті, а також розгляд впливу релігії на хід історії.

Серед польських дослідників філософсько-богословської спадщини папи Івана Павла II, які торкались окремих аспектів аналізованої нами проблеми, виділимо Я. Галяровича, який приділяє значну увагу дослідженню людської гідності у папи Івана Павла II, виокремлюючи її у розгляді питань спільного добра, місця Бога у житті людини, її трансцендентного виміру та морального релятивізму. Р. Куліговський висвітлює розуміння папою культури як способу буття людини через звернення уваги на релігійний аспект праці, діалог людини з Богом, християнський вимір нового гуманізму. З.Н. Бжузи коротко аналізує погляди папи на питання віри та цінностей, справедливості перед Богом, взаємозв'язку віри та культури. М. Вільк, А. Дишлевська, Б. Мернік аналізують дотримання прав людини, діалог культур та релігій, а Б. Дрождж розглядає культуру як сферу реалізації людської гідності відповідно до праць папи Івана Павла II.

Наукові праці вищенаведених дослідників становлять вагомий внесок у вивчення спадщини папи Івана Павла II, однак здійснене нами дослідження має на меті виявлення місця релігії у формуванні суспільних відносин відповідно до праць папи Івана Павла II, виходить передусім із аналізу релігійності у сучасному світі та вивчення можливостей реалізації людиною свого релігійного виміру. Досліджуючи місце релігії у формуванні суспільних відносин у філософсько-богословській спадщині папи Івана Павла II, зосередимо увагу на трактуванні ним значення релігії у житті особи, на його аналізі релігійності сучасної людини, її взаємозв'язку із моральністю та на основних тенденціях у їх трансформаціях. Акцентуватимемо на розгляді Іваном Павлом II моделей церковно-державних відносин, на його баченні потреб у взаємовідносинах Церкви та держави, необхідних для розвитку особи.

Актуальність нашого завдання зумовлюється недостатнім ступенем вивчення релігійності сучасної людини, а також проблем церковно-державних відносин та шляхів їх вирішення у філософсько-богословській спадщині папи Івана Павла II. Важливим є звернення до обраної нами теми також з огляду на представлення поглядів глави однієї із найбільших християнських Церков, а одночасно – представника релігійної філософії

стосовно впливу релігії на формування суспільних цінностей. Зауважимо, що наше дослідження базується на вивченні праць папи Івана Павла II, написаних до і під час його понтифікату, а також наукових робіт польських дослідників його спадщини.

Наукова новизна нашого дослідження полягає у розкритті бачення Іваном Павлом II – представником філософської антропології та главою Римо-католицької церкви – взаємовідносин релігії та суспільства в останні десятиліття XX століття, а також у вивченні його поглядів стосовно релігійності сучасної людини. Отримані результати будуть корисними для визначення моделей церковно-державних відносин при законодавчому закріпленні місця релігії у конкретній країні, сприятимуть окресленню цінностей у політичній сфері суспільства, а також є важливими для здійснення компаративного аналізу антропологічної проблематики у працях представників релігійної та світської філософських традицій.

Антропологічний напрямок міркувань папи Івана Павла II базується на аналізі релігійно-моральної сфери життя людини. Понтифік виходить із християнського трактування значення Бога у житті людини, а тому говорить про життя як Божий дар, про необхідність слідувати своїй природі, яку Божа ласка «удосконалює та ушляхетнює», та керуватись Божим законом. У ньому вбачає основу для становлення особи та формування суспільних відносин. За словами папи, до висновку про існування Бога веде розум, а практичні і моральні результати цього висновку належать до етики. Етика, за його словами, імплікує релігію як елементарний вияв справедливості. Однак справедливість відносно Творця, за словами папи, вимагає цілковитої посвяти Йому власного буття.

Взаємозв'язок людини із Богом та її велич папа обґрунтовує через розуміння людини як найвищого на землі Божого творіння, у якому існує відблеск Бога. Людське життя він називає «об'явленням Бога, знаком Його присутності», а людську гідність закорінює у зв'язку із Богом. Не лише гідність, а й покликання «знаходить свою остаточну міру у єдності з Богом» [1, с. 13]. Вагомість значення Бога для людини він пояснює також через компенсаційну функцію релігії, наголошує, що не можна відокремлювати Бога від людини. Його закон, за словами понтифіка, не обмежує свободу людини, його можна розглядати як вектор розвитку особи. Тому завданням церкви папа вважає розкриття для людини справжнього змісту зв'язку між поняттями «права-добро-свобода», що, за його словами, є підґрунтям вибору.

Релігійні та моральні норми є для Івана Павла II основними векторами життя людини. Ототожнення правди та морального закону, що, за словами папи, вписаний у серці кожної людини, дозволяє говорити про потребу моральних вчинків, оскільки вони відповідають природі людини. Зауважимо, що правда приймається ним основою здійснення вибору. Аналізуючи взаємозв'язок релігії та моралі, папа стверджує, що нігілізм у сфері моралі є свідченням потреби звернення до Бога. Іван Павло II говорить про низький рівень релігійності та моральності сучасної людини. Відсутність розуміння людиною сенсу свого існування здатне змінити лише звернення до Бога, адже лише Він «знає, що є в людині». Зріст релігійності є для папи необхідною умовою, що веде до повноти життя.

Відображення структури релігійності особи Іван Павло II вбачає у релігії Старого і Нового Завітів. В межах цієї структури «відповідальність “перед кимось” отримує значення релігійної відповідальності перед Богом» [2, п. 4], що ставить у взаємозалежність моральний та релігійний аспекти життя людини. Називаючи сучасність епохою «непідозрюваної досі деградації людини», говорить про необхідність переосмислення існуючої системи цінностей. Він припускає, що протягом історії людства духовність людини ніколи не протиставлялась Богові милосердя такою мірою, як сьогодні. Причиною цього значною мірою є усталена форма відносин у суспільстві. Тому, за словами понтифіка, справедливість, мудрість та реалізм «вимагають перемоги згубної постави секуляризму, передусім хибного відсторонення релігійності виключно до приватної сфери» [3, с. 53].

Як стверджує папа, обмеження релігійної свободи суперечить гідності людини та розглядається ним як порушення її прав, як своєрідний тест на «дотримання усіх інших свобод», оскільки свобода релігійної віри розуміється ним як джерело існуючих свобод. Тому Іван Павло II наголошує на потребі гарантування суспільством кожному можливості

сповідування релігії, відповідно до його вибору. Свобідне визнання релігії, за його словами, належить до головних показників суспільного прогресу, приносить користь як окремим людям, так і урядам, оскільки віруюча особа керується правдою та справедливістю, а тому є добрим громадянином. Однак лише у правильно трактованій релігійній свободі Іван Павло II вбачає основний елемент «автентично сучасного та демократичного суспільства».

Іван Павло II зауважує, що у сучасному суспільстві релігія, а отже і релігійність, не має належних для розвитку умов. Перешкодами цьому є прагнення держави маніпулювати Церквою та декларативні моделі церковно-державних відносин. Папа говорить про тенденцію відсторонення віруючих на «маргінес суспільного життя» та приховану боротьбу із ними. Аналізуючи сучасну культуру, папа стверджує, що часто прагматизм домінує над християнськими цінностями, а «позбавлена своїх релігійних стремлінь людина дуже скоро перетворюється в цифру або предмет» [4, с. 295]. Тому звернення до релігійних цінностей необхідне для належного прийняття людини у суспільстві. За його словами, обов'язком кожного є збереження особовості в її повноті.

Забезпечення державою можливості задоволення релігійних потреб вимагає аналізу церковно-державних відносин. Розмежовуючи завдання церковної та політичної влади, їх спільну мету папа Іван Павло II вбачає у служінні людині, керуючись цінністю особи та повагою до її прав, серед яких основними називає право на життя та релігійну свободу. Такий підхід сприяє врегулюванню церковно-державних відносин та міжрелігійному діалогу. Оскільки людську гідність понтифік називає основою релігійної свободи, ті моделі церковно-державних відносин, в яких реалізація даного права зустрічається із перешкодами, він називає суперечними людській природі. Тому говорить про потребу їх зміни.

Аналізуючи церковно-державні відносини, Іван Павло II виходить із сутнісних особливостей держави та Церкви, а під останньою в основному розуміє Католицьку Церкву. Оскільки відмінності між державою та Церквою папа виводить із їх походження, за його словами, держава, як людське утворення, не повинна перешкоджати розвитку Церкви, яку заснував Бог, а відносини між цими інститутами повинні ґрунтуватись на принципі субсидіарності. Він наголошує, що соціальне вчення Церкви, на відміну від державних законів, не має загальноправової та зобов'язуючої сили, однак його метою є допомога у духовному розвитку людини. За словами понтифіка, не існує імперіалізму Церкви, є лише її служіння.

Виокремлюючи модель світоглядного нейтралітету, папа зауважує, що їй часто притаманні атеїстичні риси: з державної політики цілком виключається релігійний вимір під приводом надання рівних прав усім релігіям. Однак розуміння понтифіком моделі світоглядного нейтралітету полягає в обов'язку державної влади оберігати свободу совісті своїх громадян. Тому він говорить про необхідність наявності таких форм святого у суспільному житті, які б нікого не зробили «чужим на власній батьківщині».

Досліджуючи політичні режими правління, папа ставить за мету виявлення їх основних цінностей, зокрема, місця релігії у формуванні суспільних відносин. Незважаючи на те, що демократія найбільш відповідає його баченню необхідного ставлення до релігії, він наголошує не стільки на потребі запровадження певного ладу, як на забезпеченні реалізації основних прав та свобод людини. На відміну від «автентичної демократії» тоталітарні режими надають найменше свободи для участі християнина у політичному житті. Для «нацистського язичництва» та «марксистської догми» як тоталітарних ідеологій спільними, за словами папи, є намагання замінити релігію.

Папа критикує комунізм через неможливість реалізації в його межах права на свободу совісті. Окрім цього віруючі у такому суспільстві є другорядними, їх гідність та права не шануються належним чином. Тому такий тоталітарний режим перешкоджає становленню особи, не дозволяє формувати конструктивні церковно-державні відносини. За словами Івана Павла II, пануючий при комунізмі атеїзм приводить суспільство до духовної пустки та кризи у соціально-політичній системі. Наслідки його панування «залишили глибокий слід у людських душах». Папа говорить про значні потреби релігійної та моральної віднови як «драматичні вимоги», що стоять перед усіма Церквами.

Вони підтверджують необхідність аналізу кожного політичного ладу на можливість забезпечення основних прав та свобод людини. Називаючи в енцикліці *Centesimus Annus* атеїзм характерною рисою тоталітаризмів ХХ століття, Іван Павло II показує, наскільки кардинально у державах із різними політичними системами може відрізнятися спосіб життя тих, хто належить або не належить до Церкви.

Жодна релігія, як вважає папа, не повинна впроваджуватись у державі як обов'язкова. Якщо ж політика спрямована на домінування певної релігії, необхідно належним чином шанувати свободу совісті усіх громадян. Іван Павло II говорить про обов'язок держави щодо забезпечення рівного права на існування усім Церквам, а тому – можливості публічних релігійних практик. Зауважимо, що при цьому відсутнє врегулювання поширення деконструктивних релігійних організацій. Незважаючи на те, що папа Іван Павло II наголошує у своїх роботах на потребі незалежності та автономності держави та Церкви, не зустрічаємо його трактування цієї моделі як ідеальної. Стверджуючи у 1998 році, що держава у сучасну епоху не повинна базувати свій політичний лад на атеїзмі або на релігії, він наголошував на потребі відмови від релігійного фанатизму та крайнього секуляризму. У фундаменталізмах він вбачав негативне явище церковно-державних відносин, оскільки вони заперечують свободу совісті.

Оскільки завдання Церкви є релігійної та моральної природи, вона не повинна підпорядковуватись жодним політичним системам. В протилежному випадку її діяльність буде «безрезультатною і безвідповідальною». Іван Павло II наголошує, що жодна Церква не повинна належати до державних органів влади, ідентифікувати себе із політичними партіями та претендувати на правління суспільством. Вона не повинна безпосередньо формувати політику. Також партії не повинні бути репрезентантами Церкви. Задля визначення становища Церкви у конкретній державі папа пропонує укладення конкордатів, що дозволить контролювати церковно-державні відносини відповідно до міжнародного права.

Виокремлюючи два рівні, на яких Церква виконує свою діяльність: рівень евангелізації культур та рівень охорони людини та її «культурного авансу», папа аргументує вагомість її місії, називає Церкву одним із «найбільш активних цивілізаційних чинників в історії» [5, с. 175]. Бути знаком трансцендентності особи – це одне з основних завдань Церкви, про які він говорить. Людина, за його словами, не може вповні реалізувати себе, якщо не живе своїм надприродним виміром, зв'язком із Богом. Відповідно можливість здійснення Церквою своєї місії у суспільстві є важливою для понтифіка задля становлення особи. Основу людського етосу він закорінює в образі та подобі Божій, а його вершиною називає заповідь любові.

Оскільки для Івана Павла II релігійна свобода є основою усіх інших, а Бог знаходиться у центрі історії, основою людських вчинків у нього виступають релігійні, зокрема християнські цінності. Однак бути християнином у розумінні папи означає досконало виконувати приписи даної релігії. Тому він критикує релігійну індіферентність та «розпливчасту релігійність». Лише через відповідальну реалізацію свого покликання людина здатна досягнути правдивого розвитку в індивідуальному житті та побудові суспільства.

Релігійною папа називає людину «справедливу відносно Бога-Творця». Однак справедливість у нього реалізується за певних умов. Зокрема, слід віддати належне іншому та бути із ним рівним. Якщо у взаємовідносинах людини з Богом перша умова реалізується через визнання людиною порядку природи та його збереження, то друга є важчою, оскільки не існує рівності сторін – людина є творінням Бога. Тому папа говорить про необхідність «віддати себе» Богу – формувати відносини із Творцем на основі любові, яка ставить відношення людини до Бога понад справедливість та спрямовує до зрівняння.

Християнську заповідь любові він називає персоналістичною нормою і тлумачить як потребу «любити осіб». Одне із запропонованих папою визначень особи полягає у її трактуванні як буття, «належним і повноцінним відношенням» до якого є любов. «Правильне відношення до осіб» є виразом прийняття сотвореного Богом порядку. Тому рівень любові конкретної людини до інших він ототожнює із рівнем її справедливості стосов-

но Бога, наголошуючи: «Людина мусить наслідувати Бога у Його нескінченній любові» [6, с. 72]. Справедливість стосовно Творця вимагає, за словами папи, «погодження із законом природи» людського сумління, від якого залежать вчинки, а також виділення цінності особи, що виявляється завдяки «участі у думці Бога». Лише при такому розумінні справедливості можлива, на думку Івана Павла II, справжня релігійність.

Аналіз філософсько-богословської спадщини Івана Павла II свідчить про необхідність релігії в житті людини задля її духовного становлення та розвитку суспільства відповідно до її природних потреб. Узалежнення понтифіком рівня релігійності від справедливості відносно Бога, яка, в свою чергу, залежить від відношення людини до світу сотвореного, свідчить про нерозривний зв'язок релігії з усіма сферами суспільного життя. Дослідження понтифіком соціокультурних трансформацій виявляє зріст у світі уваги до релігії, збільшення її ролі у соціальних програмах. Іван Павло II зауважує переважно низкий рівень релігійності сучасних людей та використання політичною владою релігії як засобу впливу на вибір людини. Акцентуючи на релігійній природі людини, він наголошує на потребі забезпечення державою можливості реалізації релігійних прав та свобод своїх громадян, поваги до релігійних цінностей. Релігійна людина, на думку Івана Павла II, сприяє позитивним змінам у державі, а її цінності ототожнює із загальнолюдським моральним законом, тобто правдою. Відповідно у секуляризації вбачає перешкоду функціонування суспільства.

Дане дослідження може бути базовим для цілої низки подальших розвідок. Їх тематична спрямованість: аналіз дотримання релігійних прав та свобод у сучасному суспільстві; порівняння вчень основних світових релігій щодо необхідних шляхів розвитку церковно-державних відносин; вивчення стану міжрелігійної співпраці у соціальній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іван Павло II. Про гідність і покликання жінки: апостольський лист Святішого Отця Івана Павла II з нагоди Марійського року (15.08.1988 р.) / Іван Павло II. – Львів : Місіонер, 1995. – 102 с.
2. Войтила К. (Іоанн Павел II). Личность и поступок. Антропологическое исследование / Войтила К. – М. : Издательство Францисканцев, 2003. – Режим доступа : http://www.agnuz.info/library/books/lichnost_i_postupok/
3. Jan Paweł II. Wolność religijna podstawą praw ludzkich. Orędzie do Sekretarza Generalnego ONZ. 2 grudnia 1978 / Jan Paweł II // Nauczanie społeczne 1978 – 1979. Tom II. – Warszawa : Ośrodek dokumentacji i studiów społecznych, 1982. – S. 50-55. – (453 s.)
4. Иоанн Павел II. Апостолическое послание в связи с пятидесятилетней годовщиной начала Второй мировой войны. 27 августа 1989 // Мысли о земном / Иоанн Павел II. – М. : Новости, 1992. – С. 289-302. – (421 с.)
5. Jan Paweł II. Wolność, współdziałanie, uniwersalność, służba człowiekowi – warunkami prawdziwego rozwoju kultury. Do naukowców i przedstawicieli świata uniwersyteckiego, Madryd, 3 listopada 1982 / Jan Paweł II // Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie. – Rzym – Lublin : KUL, 1988. – S. 175-185. – (444 s.)
6. Jan Paweł II. W dziele kultury Bóg zawarł przymierze z człowiekiem. Do przedstawicieli świata kultury. Rio de Janeiro, 1 lipca 1980 / Jan Paweł II // Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie. – Rzym – Lublin : KUL, 1988. – S. 69-75. – (444 s.)

М.Г. Кохановская

Религия и общественные отношения в учении Иоанна Павла II

Рост внимания современного человека к религии, а также интенсификация церковно-государственных отношений часто сопровождается пониманием религии, неадекватным её сущности, поэтому делает религию орудием политической власти и удовлетворения субъективных интересов. Анализ моделей церковно-государственных отношений и места религии в жизни человека в философско-богословском наследии папы Иоанна Павла II ставит целью выявление его видения основных тенденций в принятии религии обществом и обоснования её важности для человечества.

M.H. Kokhanovska

Religion and Social Relations in John Paul II's Teaching

The increasing of modern human being's attention to religion and the intensification of church-state relations often is attended with the religion's understanding that not correspondent to it essence. That is why religion becomes the instrument of political authority and the instrument of satisfaction of subjective interests. The analysis of church-state relations and the place of religion in human being's life in John Paul II's philosophical-theological teaching show us his point of view on the main tendency of the understanding of the place of religion in society, his argumentation of religion's significance for mankind.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2009.